

СТРУКТУРА ЛЕКСІКОНУ СТУДЭНТАЎ З ПАЗІЦЫЙ КАГНІТЫЎНАЙ ЛІНГВІСТЫКІ

К. А. Талейка

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці 4,
220030 г. Мінск, Беларусь, taleika@bsu.by*

Апісваецца структура лексікону студэнтаў з пункту гледжання кагнітыўнай лінгвістыкі, роля мовы ў канцэптуалізацыі і катэгарызацыі свету. Разгледжаны асноўныя паняцці, якія неабходна ўлічваць пры фарміраванні лексікону студэнтаў у кантэксце лінгвакультуралагічнага падыходу. Выкарыстанне такога падыходу і арганізацыя лексікі з пазіцый кагнітыўнай лінгвістыкі садзейнічае павышэнню ўзроўня падрыхтоўкі студэнтаў па ўсіх крытэрыях фарміравання іншамоўнай лексікі, што важна ва ўмовах сучаснай міжкультурнай камунікацыі і дыялогу культур.

Ключавыя словы: лексіка іншамоўнай мовы; лінгвакультуралагічны падыход; паняцце; фрэйм; камунікатыўная сітуацыя; тэматычнае поле.

СТРУКТУРА ЛЕКСИКОНА СТУДЕНТОВ С ПОЗИЦИЙ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

К. А. Талейко

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости 4,
220030 г. Минск, Беларусь, taleika@bsu.by*

Описывается структура лексикона студентов с позиций когнитивной лингвистики, роль языка в концептуализации и категоризации мира. Рассмотрены основные понятия, которые следует принимать во внимание при формировании лексикона у студентов в контексте лингвокультурологического подхода. Применение такого подхода и организации лексикона с позиций когнитивной лингвистики способствует повышению уровня подготовки студентов по всем критериям сформированности иноязычного лексикона, что является важным в условиях современной межкультурной коммуникации и диалога культур.

Ключевые слова: иноязычный лексикон; лингвокультурологический подход; концепт; фрейм; коммуникативная ситуация; тематическое поле.

STRUCTURE OF STUDENTS' LEXICON FROM POSITION OF COGNITIVE LINGUISTICS

K. A. Taleika

*Belarusian State University, 4 Nezavisimosti Avenue,
220030, Minsk, Belarus, taleika@bsu.by*

The structure of a students' lexicon is described from the standpoint of cognitive linguistics, the role of language in conceptualization and categorization of the world. The main concepts that should be taken into account for forming the students' lexicon in the context of the linguacultural approach are described. The use of such approach and organization of the lexicon from the standpoint of cognitive linguistics improves the level of students' training in all criteria of the formation of a foreign-language lexicon, which is important in the context of modern intercultural communication and dialogue of cultures.

Keywords: foreign language lexicon; linguacultural approach; concept; frame; communicative situation; thematic field.

У цяперашні час вывучэнне замежнай мовы часта звязваюць з кагнітыўнай лінгвістыкай. Гэта новы кірунак, у якім мова разглядаецца як кагнітыўная сістэма. Кагнітыўная лінгвістыка даследуе праблемы ўзаемаадносін мовы і свядомасці, ролі мовы ў канцэптуалізацыі і катэгарызацыі свету.

Адным з першых паняцці лексікі вызначыў Ч. Огсуд у сваёй працы «Abstract Performance Grammar». Лексіка разглядаецца ім як адзін з найважнейшых механізмаў кагнітыўнай апрацоўкі інфармацыі, звязаны з узроўнем рэпрэзентацыі і адказны за перакадзіраванне ў двух накірунках: ад адзінак успрымання – успрыманняў (перцэптыўных і моўных знакаў) да значэнняў і ад інтэнцыі да праграмы дзейнасці (моўнай ці іншай) [1, с. 137].

Пад лексікай А. Н. Баранаў і Д. О. Дабравольскі разумеюць індывідуальны слоўніковы запас, адлюстраванне слоў у доўгатэрміновай памяці чалавека або сховішча слоў у памяці чалавека, памяць слоў і інш. без расшыфроўкі, што менавіта ўяўляе слова ў моўным/маўленчым механізме індывіда [2, с. 211]. Б. Ю. Норман лічыць, што ўвесь лексікон распадаецца на нейкія глабальныя семантычныя сферы (напрыклад, «абстрактныя адносіны», «прастора», «матэрыя», «інтэлект», «эмоцыі» і інш.). Гэтыя сферы падзяляюцца на тэмы, якія, у сваю чаргу, на семантычныя групы і падгрупы і інш. [3, с. 46–47].

Спробу найбольш агульнай трактоўкі лексікі з пазіцыі кагнітыўнага падыходу зрабіла А. С. Кубракова. Для абазначэння паняцця лексікон А. С. Кубракова выкарыстоўвае паняцці «ўнутраны», або «ментальны

лексікон», і адносіць да гэтага тэрміну тую сістэму-аналаг, якая з'яўляецца сховішчам усёй моўнай інфармацыі і прызначана для захоўвання, упарадкавання і апрацоўкі звестак пра мову, атрыманых з вопыту або, магчыма, прыроджаных [4, с. 379]. Уся інфармацыя аб форме, асаблівасцях значэння, ужывання, правілах ужывання лексічных адзінак захоўваецца ва ўнутраным лексіконе, які змяшчае не толькі самі лексічныя адзінкі, але іх мысленныя вобразы (уяўленні). Усе лексічныя адзінкі, якія захоўваюцца ва ўнутраным лексіконе, утвараюць упарадкаваную сістэму [5, с. 13].

Ж. Ф. Рычард адзначае аб наяўнасці ў памяці спецыяльных структур для прадстаўлення інфармацыі. Ён адрознівае формы ведаў і мадэлі (структуры), якія выкарыстоўваюцца для іх апісання: веды аб аб'ектах (паняццях) і іх арганізацыі ў семантычнай сетцы; веды аб сітуацыях і падзеях, выражаныя схемамі; веды аб дзеяннях і, у больш агульным сэнсе, аб працэдурах [6, с. 15]. А. А. Залеўская разумее лексіку як сістэму шмат'ярусных перакрыважаных семантычных палёў, дзе захоўваецца інфармацыя аб прадметах, з'явах, іх уласцівасцях. Дзякуючы гэтым палям фарміруецца лексікон, які дазваляе выкарыстоўваць слова ў моўнай сітуацыі [1, с. 163].

У працэсе мысліцельнай дзейнасці «чалавек аперыруе не рэальнымі прадметамі і не праз рэальныя рухі, а выкарыстоўвае для гэтага іх ідэальныя дынамічныя мадэлі, створаныя ў працэсе мыслення [7, с. 154]. Для апісання спосабаў захоўвання і апрацоўкі як невербальнай, так і вербальнай інфармацыі, а таксама глыбінных значэнняў структуры лексічных адзінак у кагнітыўнай семантыцы распрацавана тэорыя кагнітыўных мадэляў (структур). Значэнні, паняцці, фрэімы, модулі, асацыяцыі, ментальныя прасторы, семантычныя палі, дыкурс, сцэнарыі, арганізаваныя пэўным чынам і захаваныя ў памяці, веды, эмоцыі і г.д.

Разгледзім некаторыя кагнітыўныя мадэлі (структуры). Слова суправаджаецца паняццямі, ведамі, асацыяцыямі і вопытам. Сэнсы, якімі чалавек аперыруе ў сваёй псіхічнай дзейнасці і якія адлюстроўваюць яго вопыт і веды, захоўваюцца ў свядомасці ў выглядзе асаблівых псіхічных структур, якія ў кагнітывістыкі атрымалі назву канцэптаў. Канцэпт разглядаецца як адзінка культуры, таму вывучэнне канцэптаў у лінгвакультурным аспекце важна для раскрыцця іх зместу. Асноўная роля паняццяў у мысленні – катэгарызацыі, якая дазваляе аб'ядноўваць прадметы з пэўным падабенствам у адпаведныя класы. У працэсе светаўспрымання чалавек судзіць аб ідэнтычнасці (падабенстве) аднаго прадмета другому або, наадварот, аб іх адрозненні, г. зн. класіфікуе з'явы, размяркоўвае іх па розным класам, разрадам, катэгорыям. Катэгарызацыя – сістэматызуе, сістэматызуе і сартуе інфармацыю, якую чалавек бачыць, чытае і чуе [4, с. 370].

У кагнітыўнай лінгвістыцы шырока абмяркоўваецца катэгорыя канцэптасферы чалавека – вобласці ведаў, складзенай з канцэптаў як сваіх адзінак. Тэрмін «канцэптасфера» быў уведзены ў айчынную навуку акадэмікам Д. С. Ліхачовым. Канцэптасфера, паводле вызначэння акад. Д. С. Ліхачова, гэта сукупнасць паняццяў нацыі, яе ўтвараюць усе патэнцыі паняццяў носбітаў мовы. Чым багацейшая культура народа, яго фальклор, літаратура, навука, выяўленчае мастацтва, гістарычны вопыт, рэлігія, тым багацейшая паняццёвая сфера народа. Паняцце не ўзнікае непасрэдна са значэння слова, а з’яўляецца вынікам сутыкнення слоўнікавага значэння слова з асабістым і народным вопытам чалавека [8, с. 4]. На думку А. А. Залеўскай, канцэптасфера народа складае яго інфармацыйную базу [1, с. 36–45].

Вялікую папулярнасць набыла каркасная мадэль. Ангельскае слова «frame» абазначае шырокі спектр паняццяў і перакладаецца як «форма». Паняцце фрэйм увёў М. Мінскі ў сувязі з даследаваннем праблемы штучнага інтэлекту. Аўтар разглядае фрэйм як структуру ведаў для прадстаўлення стэрэатыпнай сітуацыі, спосаб прадстаўлення ведаў у штучным інтэлекце, прадстаўленне схемы дзеянняў у рэальнай сітуацыі [9, с. 289]. Фрэйм – гэта мадэль абстрактнага малюнка, мінімальна магчымае апісанне сутнасці якога-небудзь прадмета, з’явы, падзеі, сітуацыі, працэсу. Структурнай адзінкай фрэймавай мадэлі з’яўляецца канцэпт або яго аналаг – канцэпт [10, с. 42], які прадстаўлены лексічнай адзінкай. Фрэйм захоўвае арганізаваную інфармацыю, звязаную з той ці іншай канцэпцыяй. Кожны чалавек мае пэўны набор фрэймаў, неабходных для ажыццяўлення пазнавальнай і маўленчай дзейнасці [11].

На магчымасць існавання розных тыпаў лексічных аб’яднанняў вучоныя звярталі ўвагу яшчэ ў XIX ст. (М. М. Пакроўскі), некаторыя асаблівасці палявой структуры лексікі адзначаліся пры пабудове тэзаўрусаў (П. Рожэ, Ф. Дорн-Зайф, Р. Халіг і В. фон Вартбург) [12, с. 12–19]. Тэрмін «поле» пачаў актыўна выкарыстоўвацца пасля выхаду твораў Дж. Трыра і Г. Іпсэна. Думка аб тым, што ўсе словы ў мове знаходзяцца ў пэўнай залежнасці адно ад аднаго, уваходзячы ў розныя сістэмныя групы, знаходзіць пацвярджэнне ў працах многіх лінгвістаў.

Г. С. Шчур лічыць, што з-за вялікай колькасці азначэнняў тэрміна «поле» цяжка знайсці найбольш універсальнае. Зразумець, «які змест той ці іншы аўтар укладвае ў гэты тэрмін, можна толькі эмпірычным шляхам» [13, 21]. Поле – сукупнасць моўных (пераважна лексічных) адзінак, аб’яднаных агульным зместам (часам і агульным фармальным паказчыкам) і адлюстроўваючых паняццёвае, змястоўнае або функцыянальнае падабенства абазначаемых з’яў [14]. У цяперашні час паняцце поля часта ўжываецца з больш вузкімі лінгвістычнымі тэрмінамі: лексічнае поле, сінанімічны рад, лексіка-семантычнае поле, тэматычнае поле, камунікацыйна-тэматычнае поле і інш. У многіх працах гэтыя спецыялізаваныя

абазначэнні выкарыстоўваюцца як тэрміналагічныя сінонімы. Тэрмін «поле» для ўсіх відаў палёў апраўдваецца тым, што ў іх «некая сфера чалавечага вопыту ахоплена пэўнай сукупнасцю адзінак зместу мовы» [15, с. 322]. Нягледзячы на ўсе адрозненні гэтых падсістэм, у іх ёсць і агульная ўласцівасць – структура поля [16, с. 118–126]. Як і любая іншая сістэма, поле мае іерархічную структуру розных канфігурацый [10, с. 8]. У сучаснай лінгвістыцы ўстаноўлена, што кожная моўная з’ява мае цэнтральную і перыферыйную частку. Значыць, у кожным полі ёсць цэнтр і перыферыя, дзе слабеюць сувязі паміж словамі.

Важным элементам характарыстыкі слоўнікавага матэрыялу з’яўляюцца тэматычныя групы слоў, якія прадстаўляюць пэўнае тэматычнае поле. А. А. Уфімцава адзначае, што «даследаванне падобных груп абмяжоўваецца канкрэтным інвентаром тыпу: «прадметы побыту», «часткі цела», «тыпы адзення», «пабудовы» і інш. і нават не ставіць перад сабой задачу раскрыць унутраныя сэнсавыя сувязі слоў. Тэма – гэта сукупнасць слоў, якія часцей за ўсё паўтараюць пэўнае значэнне і маюць палявую рэлевантнасць (тэматычнае поле) [17, с. 133]. Такім чынам, тэма, з’яўляючыся канцэптуальным ядром, семантычна арганізуе вакол сябе ўсё паведамленне. Тактычныя мэты рэалізуюцца ў падтэмах, якія ўваходзяць у асноўную тэму тэксту і раскрываюць яе з розных бакоў.

Англіійскі метадыст А. Хорнбі піша: «Мова патрэбна ў пэўных сітуацыях, таму зыходным пунктам навучання павінны быць сітуацыі». Паняцце сітуацыі мае шмат характарыстык і дапускае самыя розныя інтэрпрэтацыі [18, с. 103]. У «Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў» пад рэдакцыяй О. С. Ахманавай сітуацыя вызначаецца як «кантэкст маўлення, гэта значыць тыя ўмовы (абставіны, мэты і інш.), у якіх ажыццяўляецца дадзенае выказванне» [15, с. 402].

Менавіта камунікатыўная сітуацыя і кантэкст указваюць на характар з’яў рэчаіснасці і робяць магчымым і неабходным выбар аднаго варыянта з любога мноства, паколькі гэты варыянт максімальна адпавядае моўнаму вопыту моўцы. Больш за тое, лексіка сучаснага англійскага маўлення характарызуецца сваёй шматфункцыянальнасцю, што робіць яе вельмі залежнай ад кантэксту выказвання [19, с. 150]. Пры гэтым носьбіты мовы аддаюць перавагу выкарыстанню перш за ўсё ўстойлівых элементаў, традыцыйна звязаных з пэўнай камунікатыўнай сітуацыяй [20, с. 48]. З гэтага вынікае, што фарміраванне іншамоўнай лексікі прадугледжвае стварэнне і рэалізацыю камунікатыўнай сітуацыі.

Такім чынам, мы вылучылі некаторыя кагнітыўныя паняцці, якія неабходна мець на ўвазе настаўніку пры фарміраванні іншамоўнага лексікону ў студэнтаў. Лексіка – гэта індывідуальны слоўнікавы запас, які дазваляе чалавеку здабываць з памяці патрэбныя словы падчас зносін. Слова суправаджаюцца паняццямі і асацыяцыямі, і ў кожнага народа маецца сваё прадстаўленне аб тым ці іншым яўленні. Ментальныя структу-

ры, якія адлюстроўваюць паняцці аб той ці іншай з’яве і з’яўляюцца адзінкамі культуры народа, называюцца паняццямі. Усе словы ў мове знаходзяцца ў пэўнай залежнасці адно ад аднаго і ўваходзяць у розныя сістэмныя групы. Такая групоўка слоў з’яўляецца тэмай, якая звязвае словы і аб’ядноўвае іх у тэматычнае поле. Сітуацыйныя і тэматычныя зносіны часта ўзаемазвязаны, таму стварэнне камунікатыўнай сітуацыі пры фарміраванні лексікону з’яўляецца неад’емнай часткай вучэбнага працэсу студэнтаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Залевская А. А.* Введение в психолингвистику. Москва : Изд-во РГГУ, 1999.
2. *Баранов А. Н.* Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике. Около 9000 терминов. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Инст. рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 2003.
3. *Норман Б. Ю.* Основы психолингвистики: курс лекций. Минск : БГУ, 2011.
4. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Ин-т языкознания, 2004.
5. *Кубрякова Е. С.* Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Филол. ф-т МГУ, 1996.
6. *Ришар Ж.* Ментальная активность. Понимание, рассуждение, нахождение решений. Москва : Институт психологии РАН, 1998.
7. *Фролова И. Т.* Философский словарь. Москва : Республика, 2001.
8. *Лихачев Д. С.* Концептосфера русского языка // Известия РАН. Сер.лит. и яз. Москва. 1993. Т. 52, № 1. С. 3–9.
9. *Минский М.* Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка: пер. с англ. Москва : Прогресс, 1988. С. 281–309
9. *Караулов Ю. Н.* Общая и русская идеография. Москва : Наука, 1976.
10. *Баценко И. В.* Формирование у студентов неязыкового вуза иноязычного лексикона (на материале англ. языка): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. МГЛУ. Минск, 2003.
12. *Васильев Л. М.* Современная лингвистическая семантика : учебное пособие для вузов. Москва : Высшая школа, 1990.
13. *Щур Г. С.* Теория поля в лингвистике. Москва : Наука, 1974.
14. Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс] URL: <http://tapemark.narod.ru/les/380c.html> (дата обращения: 25.01.2025).
15. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. Москва : Едиториал УРСС, 2004.
16. *Арнольд И. В.* Основы научных исследований в лингвистике: учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1991.
17. *Уфимцева А. А.* Опыт изучения лексики как системы. Москва, 1962.
18. *Хорнби А. С.* Учебный словарь современного английского языка: спец. изд. для СССР. Москва : Просвещение, 1984.
19. *Мирзоян К. Т.* Говорение – цель и средство коммуникативного общения // Международный научный журнал «Символ науки». 2016. №2. С. 150-152.
20. *Пассов Е. И.* Ситуация, тема, социальный контакт // Общая методика обучения иностранным языкам: хрестоматия: сост. А. А. Леонтьев. Москва : Русский язык, 1991.